

WPROWADZENIE

Wojny, wraz z całym spektrum skutków towarzyszą ludzkości od jej zarania. Skutki te były zawsze bolesne i uciążliwe – poczynając od strat w ludziach, po zniszczenia infrastruktury, rabunki i grabieże, szczególnie dóbr kultury, dzieł sztuki i nauki. Po zakończonych działaniach militarnych, niekiedy w rokowaniach pokojowych pojawiała się kwestia zwrotu zagrabionych dzieł, nie zawsze zresztą do zwrotu dochodziło.

Koncepcja ochrony dóbr kultury przed grabieżą i konieczności zwrotu zrabowanych pojawiła się po raz pierwszy w początkach XIX wieku. Po okresie spektakularnych, dokonanych metodycznie rabunków w czasach rewolucji francuskiej i okresu napoleońskiego, na kongresie wiedeńskim (1814-1815) po raz pierwszy postawiono kwestię zwrotu przez Francję dzieł sztuki. Konwencje międzynarodowe o ochronie dzieł sztuki i kultury powstałe w XIX/XX wieku nie zdołały jednak uchronić przed grabieżami w następnych konfliktach zbrojnych. A odzyskanie zrabowanych dóbr lub uzyskanie rekompensaty za nie stanowi trudność niekiedy nie do pokonania.

Rok 2021 przynosi szereg następnych rocznic: setną rocznicę zawarcia traktatu ryskiego, kończącego wojnę polsko-bolszewicką, ale też wybuch trzeciego powstania śląskiego. To jest więc setna rocznica ustalenia granic odrodzonej po zaborach Rzeczypospolitej. To ten moment, od którego zaczyna się odbudowa państwa polskiego. Wśród wielu artykułów traktatu ryskiego normujących relacje między Polską a sowiecką Rosją część dotyczyła rekompensat i zwrotu dóbr, między innymi też grabieży dokonywanych przez carską Rosję na ziemiach polskich od czasów carycy Katarzyny II. Rewindykacje miały objąć zarówno dzieła sztuki, jak i biblioteki, archiwa. Nie wszystkie zagrabione na przestrzeni ponad wieku dobra kultury i nauki udało się wydobyć z rosyjskich archiwów, bibliotek i muzeów.

Oddawany do rąk czytelnika niniejszy tom „Teki Komisji Historycznej”, w rocznicę traktatu ryskiego, poświęcony został problematyce grabieży i rabunków niekoniecznie wojennych w szerokiej perspektywie historycznej. Andrzej Niewiński omawia mało znany w polskiej historiografii problem przymusowego przesiedlania ludności w trakcie działań militarnych na Półwyspie Iberyjskim w średniowieczu, wskazując przy tym, że obiektem grabieży wojennej mogli być też ludzie przymusowo przesiedlani w inne rejony. Paulina Dąbrosz-Drewnowska przedstawiła

nowe ustalenia co do przewiezienia szczątków króla Stanisława Leszczyńskiego do Petersburga w 1857 r. Z kolei Dariusz Ostapowicz omawia spojrzenie na represje po powstaniu styczniowym (w tym grabieże, rabunki, pozbawianie majątności) na łamach wydawanego w Prusach Zachodnich pisma „Nadwiślanin”.

Niezwykle ciekawy jest artykuł Eugeniusza Niebelskiego, przybliżający dzieje biblioteki klasztoru Dominikanów z Klimontowa. Księgozbiór wywieziony do Rosji w początkach XX wieku do dziś pozostaje „w niewoli”...

Artykuł Anny Krochmal dotyczy problematyki rewindykacji polskich zasobów archiwalnych zrabowanych w różnym okresie i ich losów. Wydaje się, że jest to tekst obowiązkowy dla archiwistów polskich i wszystkich zainteresowanych rozproszonym dziedzictwem polskim.

Ostatni artykuł odnosi się do osoby ks. Bronisława Ussasa i na przykładzie jego losów pokazuje, jak niebezpieczne wyzwanie stanowiła praca w Mieszanej Komisji Reewakuacyjnej i Specjalnej, zwłaszcza jej ekspozytury w Piotrogradzie w latach 1922-1924, której zadaniem było odzyskanie zagrabionych przez Rosję polskich zasobów bibliotecznych.

Ewa M. Ziólek